

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ يَا وَلِيَّ الْعَصْرِ رَحِمَكَ

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست نویسی

یادداشت

موضوع

شناسه افزوده

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

پورموسی، مجتبی، ۱۳۷۵-

افزوده نویسی در منابع حدیثی متقدم شیعه/ مجتبی پورموسی؛
[برای] پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم السلام.

قم: نشر معارف اهل بیت الطاهرين علیهم السلام، ۱۴۰۳.

۱۵۰ ص.: مصور.

نسخه پژوهی حدیث: ۲.

نشر معارف اهل بیت علیهم السلام؛ ۹۴.

۳-۳۴-۵۶۶۳-۶۲۲-۹۷۸

فیفا

کتابنامه: ص. ۱۳۷ - ۱۵۰.

حدیث -- علم الرجال

Hadith -- Ilm al-Rijal

حدیث -- اسناد

Hadith -- Esnad

پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم السلام.

نشر معارف اهل بیت الطاهرين علیهم السلام.

BP۱۱۴

۲۹۷/۲۶۴

۹۸۸۸۱۷

افزودہ نویسی در منابع حدیثی متقدم شیعہ

محبتی پور موسیٰ

پڑوشکدہ معارف اہل بیت علیہ السلام

۱۴۰۳

افزوده نویسی در منابع حدیثی متقدم شیعه

مجتبی پورموسی

پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم السلام

ناشر: نشر معارف اهل بیت الطاهرين علیهم السلام
چاپ: اشراق نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۳ش
شمارگان: ۵۰۰ نسخه

تمام حقوق محفوظ است.

مراکز پخش

۱. قم، ۴۵ متری شهید صدوقی (زنبیل آباد)،
کوی ۳۴، پلاک ۱۵، مؤسسه معارف اهل بیت علیهم السلام
کدپستی: ۳۷۱۶۸۶۶۵۱۴ - ۳۷۱۶۸۶۶۵۱۵
تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۱۴۶۰۲ / دورنگار: داخلی ۱۵۰

۲. قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه
همکف، پلاک ۱۱، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۴۴۳

فهرست

۹	 سخن پژوهشگر
۱۳	 مقدمه

بخش اول: کلیات و مفهوم‌شناسی/۱۷

۱۹	 پیشگفتار
۲۳	 فصل اول: مفهوم‌شناسی
۲۳	 ۱. افزوده‌نگاری
۲۳	 ۱.۱. مزید
۲۷	 ۲.۱. مدرج
۳۰	 جمع‌بندی
۳۱	 تعریف برگزیده
۳۳	 فصل دوم: انواع افزوده‌نگاری
۳۳	 ۱. تقسیم به لحاظ افزوده‌نگار
۳۳	 ۱.۱. افزوده مؤلف
۳۵	 ۲.۱. افزوده راوی کتاب
۳۶	 ۳.۱. افزوده نسخه‌بردار
۳۷	 ۲. تقسیم افزوده به لحاظ گستره آن
۳۸	 ۱.۲. افزوده در کتب
۳۹	 ۲.۲. افزوده در روایت
۳۹	 ۳. تقسیم به لحاظ وضعیت نشانه‌گذاری
۴۱	 فصل سوم: عوامل ایجاد افزوده
۴۱	 ۱. ادراج
۴۳	 ۲. نقل معنا
۴۴	 ۳. تحریف

۴۶	 نسخه
۴۶	 حاصل سخن در بخش اول

بخش دوم: راه‌های شناسایی و ارزش‌گذاری ۴۹

۵۱	 درآمد
۵۳	 فصل اول: راه‌های شناسایی زیاده بر کتاب و ارزش‌گذاری آن
۵۳	 ۱. نشانه‌گذاری زیاده‌نگار
۵۵	 ۲. تفاوت مشایخ مؤلف با مشایخ موجود در اسناد زیادات
۵۸	 ۳. نسخه‌شناسی
۶۱	 ۴. توصیفات کتاب در فهرست‌های کتاب‌شناسی
۶۲	 ۱.۴. روش بهره‌گیری از فهرست در شناسایی افزوده‌ها
۶۲	 ۱.۱.۴. معرفی صاحبان آثار مکتوب و کتاب‌ها
۶۴	 ۲.۱.۴. توصیفات مربوط به آثار مکتوب
۶۵	 ۵. متن پژوهی
۶۷	 ۱.۵. راه‌های شناسایی افزوده بر کتاب با متن پژوهی
۶۷	 ۱.۱.۵. انسجام نداشتن متن
۷۱	 فصل دوم: راه‌های شناسایی زیاده‌های واقع بر حدیث و ارزش‌گذاری آن
۷۱	 ۱. نسخه‌شناسی
۷۴	 ۲. راه‌های شناسایی افزوده بر روایت با متن پژوهی
۷۴	 ۱.۲. انسجام نداشتن متن
۷۵	 ۱.۱.۲. تناسب نداشتن صدر و ذیل
۷۵	 ۲.۱.۲. تضاد و تقابل فقرات حدیث
۷۵	 ۳.۱.۲. دلالت نکردن روایت بر مطلوب
۷۶	 ۲.۲. رکاکت و منافرت
۷۷	 ۱.۲.۲. رکاکت لفظی
۷۷	 ۲.۲.۲. رکاکت معنوی
۷۸	 ۳.۲. ناهمخوانی کلام با تاریخ
۷۹	 ۴.۲. تخریج
۸۱	 ۱.۴.۲. شناسایی گزارش‌های مختلف حدیث و تطبیق متن با دیگر نقل‌ها از روایت
۸۷	 ۵.۲. توجه به نقش راوی در فرایند انتقال
۸۸	 ۶.۲. تشکیل خانواده حدیثی
۸۹	 ۱.۶.۲. تعریف خانواده حدیثی
۸۹	 ۲.۶.۲. شیوه‌های بازایی خانواده حدیث

.....	حاصل سخن در بخش دوم	۸۹
-------	---------------------	----

بخش سوم: انگیزه‌ها و پیامدهای افزوده‌نویسی/۹۱

.....	فصل اول: انگیزه‌های افزوده‌نگاری	۹۳
.....	۱. انگیزه‌های افزودن بر کتاب	۹۳
.....	۱.۱. تکمیل کتاب	۹۳
.....	۲.۱. دس و تخلیط در اثر	۹۴
.....	۲. انگیزه‌های افزودن بر روایت	۹۷
.....	۱.۲. توضیح و شرح روایت	۹۷
.....	۲.۲. تحریف روایت	۹۹
.....	فصل دوم: پیامدهای افزوده‌نویسی	۱۰۳
.....	۱. پیامدهای افزودن بر کتاب	۱۰۳
.....	۱.۱. کمک به رفع کاستی‌های کتاب	۱۰۳
.....	۲.۱. ابهام در اعتبار و انتساب کتاب	۱۰۴
.....	۳.۱. پنداره اصالت اثر مکتوب	۱۰۷
.....	الف) معتبر برشمردن مطالب ضعیف	۱۰۷
.....	ب) کهن برشمردن مطالب فاقد تاریخ کهن	۱۰۷
.....	ج) ایجاد اختلاف در نسخه‌ها و تحریرهای کتاب	۱۰۷
.....	۲. پیامدهای افزودن بر روایت	۱۰۹
.....	۱.۲. انتساب سخن دیگران به معصوم علیه السلام	۱۱۰
.....	۲.۲. ایجاد تعارض و اختلاف میان احادیث	۱۱۲
.....	۳.۲. تأثیر در اعتبار روایت	۱۱۳
.....	۴.۲. ایجاد اختلال در فرایند فهم معنا و مقصود	۱۱۵
.....	حاصل سخن در بخش سوم	۱۱۷
.....	خاتمه؛ حاصل سخن و نتیجه‌گیری	۱۱۸

پیوست‌ها/۱۲۱

.....	پیوست اول: کتاب کامل الزیارات	۱۲۳
.....	پیوست دوم: زیاده در یک نگاه	۱۲۹
.....	کتاب‌نامه	۱۳۷
.....	پایان‌نامه‌ها و مقالات	۱۴۸
.....	نرم افزارها	۱۴۹

سخن پژوهشکده

شیعه بحق معتقد است که پیامبر ﷺ و اهل بیت مطهر ایشان  تنها هدایتگران آدمیان به سعادت واقعی و هدف آفرینش هستند و نمی‌توان از دری دیگر به حقایق متعالی دست یافت. ایشان به اصطفای الهی و علم و عصمت خدادادی، سره را از ناسره برای بشر در طول زمان جدا ساخته و او را در مسیر زندگی عقلانی و خداپسندانه سوق داده‌اند؛ بزرگوارانی که با بیان و رفتار خود عقل انسان را از حجاب خارج کردند و به توحید حقیقی، اخلاق فطری و سعادت جاودانه رهنمون شدند. بی‌گمان اگر آموزش‌های ایشان نبود، از شریعت و معرفت الهی چیزی برای مسلمانان باقی نمی‌ماند و کج‌راهه‌ها و بداندیشی‌ها به اسم دین جایگزین برنامه هدایت آسمانی می‌شد.

روشن است که این رهنمودهای بیانی و رفتاری حضرات معصومین  در همان عصر حضور ایشان به طور مستقیم به همه موالیانشان نمی‌رسید؛ چراکه علاوه بر گستردگی جغرافیایی مکان زندگی شیعیان و نبود امکانات ارتباطی گسترده، شرایط و مقتضیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مانع از آن بود که همه معارف و حقایق به صورت مستقیم و بی‌واسطه برای همگان تبیین شود.

راهکاری که در آن دوران برای انتقال مضامین و علوم مختلف وجود داشت، «نقل شفاهی سینه‌به‌سینه و سلسه‌وار» یا «انتقال نگاشته‌های مکتوب به شیوه‌های مختلف» بود. این راهکار تا قبل از صنعت چاپ با قدری تغییر در جزئیات، همچنان پابرجا بود. البته در این دو روش آسیب‌هایی در رسیدن حقیقت و واقعیت وجود داشت؛ آسیب‌هایی چون تصحیف، تحریف، جعل و وضع و همچنین فهم نادقیق روایتگر از مضمون روایت. با این حال معصومان  با رهنمودهایشان بر روش‌های درست انتقال و فهم حدیث تأکید و شیعیان و اصحاب خویش را

در دور شدن از افراد و روش‌های آسیب‌زا هدایت کردند. با پیروی اصحاب گران‌قدر حضرات معصومین علیهم‌السلام از این رهنمودها و تلاش‌های مجدانه آنان در حفظ حقیقت معارف دین و مذهب، میراث حدیثی شیعه تا اندازه بسیاری از این آسیب‌ها در امان ماند و از تحریفات و جعل‌ها زدوده شد.

حدیث و میراث حدیثی شیعه، در عمل، بستر اصلی انتقال معارف هدایت‌گرانه اهل بیت علیهم‌السلام به دوران‌های پسین است که فارغ از چگونگی فهم عقلانی و عقلایی آن، در ناحیه اطمینان به اصالت و اعتبار با چالش‌های متعددی روبه‌رو بوده است که دانشمندان بزرگ شیعه در طول تاریخ با تلاش فراوان درصدد حفظ و پالایش این میراث از کاستی‌ها و نادانی‌های یادشده بوده‌اند و در این راه به شیوه اطمینان‌بخشی در رسیدن به حقایق وحی دست یافته‌اند.

یکی از نکات درخور توجه برای سنجش قابلیت اتکا به نگاشته‌های حدیثی، بررسی تاریخی روش اخذ، تدوین و انتقال و نیز میزان اعتبار این طرق تحمل و انتقال حدیث در زمان حضور ائمه علیهم‌السلام و پس از ایشان است. در این بررسی می‌توان نکات پیش‌گفته درباره چگونگی اخذ و انتقال حدیث را با شواهد و قرائن مختلف برآمده از پژوهش‌های تاریخی در بوته نقد و بررسی نهاد. به این منظور، پژوهش‌کننده معارف اهل بیت علیهم‌السلام در گروه حدیث‌پژوهی خود، ضمن طراحی طرحی کلان، نحوه انتقال و اعتبار هر یک از روش‌های انتقال حدیث از نسلی به نسل دیگر را بررسی کرده و با نظر به مباحث نسخه‌پژوهانه این عرصه، در اثبات متقن به همراه شواهد اصالت میراث حدیثی شیعه و نیز رفع معضلات و مشکلات عرصه نسخه‌پژوهی تراث حدیثی کوشیده است.

یکی از دغدغه‌های مباحث نسخه‌پژوهی در تراث حدیثی دستیابی به متن اصیل حدیث است. متون روایات و کتب حدیثی امامیه در طول تاریخ با پایش مداوم از سوی بزرگان مذهب به نسل‌های بعد انتقال یافته است. این پایش تا آنجا بوده که اکثر قریب به اتفاق منابع روایی و نیز روایات شیعه از هرگونه افزوده، دس و تحریف در امان مانده و به نسل امروز انتقال یافته‌اند. این مهم را می‌توان با تأملی در طرق و نسخه‌های خطی به ارث رسیده از پیشینیان به خوبی دریافت، اما برخی از احادیث در فرایند نقل و انتقال با عوارضی روبه‌رو شده‌اند که ثمره‌اش

افزوده‌هایی بر متن این احادیث بوده است. این افزوده‌ها گاه با عنوان ادراج و گاه با عناوینی چون مزید یا زیادات الثقات در کتب علوم حدیث نام‌گذاری شده‌اند. همچنین بخشی از این افزوده‌ها به صورت وارد کردن دسته‌ای از روایات یا متون به یک نگاشته حدیثی صورت پذیرفته است. این مطلب دست‌مایه برخی برای ایجاد شبهه در اصالت کتب حدیثی بوده و در برخی موارد هم ابهاماتی در فهم منبع حدیث و اعتبار و متن صحیح آن پدید آورده است. پژوهش حاضر را می‌توان بخشی از پژوهش کلان «اصالت میراث حدیثی شیعه در آینده نسخ» دانست که به دنبال ارائه راهکاری برای رویارویی با چالش و مشکل مذکور برآمده است. پژوهشگر گران قدر جناب حجت الاسلام والمسلمین مجتبی پورموسی در نگاشته خود ضمن بررسی گونه‌های افزوده‌نویسی موجود در نسخ تراث حدیثی، راه‌های شناخت این مقوله، انگیزه‌های ادراج این زیادات و پیامدهای آن را تبیین کرده است.

این نگاشته برای حمایت از پایان‌نامه‌های کارآمد در عرصه حدیث پژوهی، به خصوص در عرصه دفاع از اصالت میراث حدیثی شیعه، در گروه حدیث پژوهی پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم‌السلام ارزیابی شد و پس از اعمال اصلاحات از سوی نگارنده ارجمند، در معرض خوانش پژوهشگران و خوانندگان محترم قرار گرفته است. امید است نشر پایان‌نامه‌های عرصه حدیث پژوهی در تحکیم اصالت میراث حدیث شیعه و نگاه روشن‌تر به روش صحیح فهم حدیث شیعه مثمر ثمر باشد و سبب گشایش نگاه‌های جدید و متقن به عرصه‌های مختلف حدیث پژوهی شود.

شایان ذکر است که پایان‌نامه‌هایی که پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم‌السلام منتشر کرده است، در چهارچوب کلی ضوابط پژوهشکده ارزیابی و پذیرفته شده‌اند، اما این به معنای پذیرش تمام محتوای موجود در آنها نیست. امید است که این پژوهش‌ها و نشر آنها مورد قبول درگاه حضرت حق متعال و عنایت حضرت ولی عصر - ارواحنا فداه - قرار گیرد و زمینه‌ای برای پژوهش‌های آینده در حوزه حدیث پژوهی شیعه پدید آورد. بی‌گمان ملاحظات یا پیشنهادات خوانندگان فرهیخته می‌تواند گامی به سوی بهسازی فضای گفت‌وگوی علمی در حوزه حدیث‌شناسی باشد و راه گسترش دانش حدیث شیعه را در آینده هموارتر از پیش سازد.

در انتهای سخن از نویسندگان ارجمند، از اعضای گروه حدیث پژوهی پژوهشکده و مدیر

فاضل و گران‌مایه گروه جناب حجت الاسلام و المسلمین وحید عابد، جناب حجت الاسلام و المسلمین سید مهدی محمودی و جناب حجت الاسلام و المسلمین جمال‌الدین حیدری فطرت بابت ارزیابی مدققانه ایشان و همچنین آقایان سید هادی ناطقی در نسخه‌پرداز، مصطفی حقانی فضل در ویراستاری، محبوب محسنی در صفحه‌آرایی، سید محمد جعفر منجم‌زاده در نمونه‌خوانی و به‌ویژه آقای مسعود اقوام کرباسی مدیر انتشارات که در به ثمر رسیدن این نگاشته زحمت کشیده‌اند، تقدیر و تشکر می‌نماییم.

محمدتقی سبحانی

رئیس پژوهشکده معارف اهل بیت (علیهم‌السلام)

مقدمه

متون روایات و کتب حدیثی امامیه در طول تاریخ با پایش مداوم بزرگان و دانشمندان این مذهب به نسل‌های بعد انتقال یافته است. این پایش تا آنجا بوده که اکثر قریب به اتفاق منابع روایی و روایات شیعه از هرگونه افزوده، دس و تحریف در امان مانده و به نسل امروز انتقال یافته‌اند. این مهم را می‌توان با تأملی در طرق و نسخه‌های خطی به‌ارث‌رسیده از پیشینیان به‌خوبی دریافت، اما در این میان برخی از روایات در فرایند نقل و انتقال دچار عوارضی شده‌اند که ثمره‌اش پدید آمدن افزوده‌هایی بر متن این احادیث بوده است. در کتب علوم حدیث، این افزوده‌ها گاه ادراج و گاه با عناوینی چون مزید یا زیادات الثقات نام‌گذاری شده‌اند. بخشی از این افزوده‌ها نیز به صورت وارد کردن دسته‌ای از روایات یا متون به یک نگاشته حدیثی صورت پذیرفته است.

بر اثر وجود این افزوده‌ها در برخی روایات و کتب حدیثی، هرچند اندک، افرادی به اصل روایات یا کتب حدیثی هجوم آورده و آنها را با چالش‌هایی روبه‌رو کرده‌اند. افزون بر این حجم‌ها و چالش‌ها، موارد دیگری نیز درباره این افزوده‌ها وجود دارد که مسیر حدیث پژوهی و پژوهشگران حدیثی را سخت و در مواردی با ابهام روبه‌رو ساخته است که از دیرباز موجب ابهام در اعتبار برخی روایات شده‌اند؛ البته برخی کتب درایی آنها را بررسی کرده‌اند که در زمان خود پژوهش‌های مفیدی بوده‌اند، اما به دلیل کلی‌گویی و بی‌توجهی به جزئیات و زوایای مختلف بحث، تناسبی میان این تحقیقات با شرایط پژوهش‌های حدیثی در عصر حاضر نیست و نیاز به به‌روزرسانی آنها احساس می‌شود. گفتنی است که بحث افزوده‌نگاری در این کتب صرفاً درباره احادیث و خلاصه‌شده در اصطلاحاتی چون «مدرج» و «مزید» است و درباره افزوده‌های کتب حدیثی اثری مستقل وجود ندارد. این ابهامات موجب بروز مشکلات و چالش در اعتبار کتاب‌های مهم شیعی، همچون *کامل‌الزیارات*، شده‌اند که پژوهشگرانی

از معاصران نیز به دلیل وجود چنین ابهاماتی به این کتاب هجوم برده‌اند.

پژوهش حاضر با در نظر گرفتن این نیازها و در اثری مستقل، اقدام به بررسی و تنظیم مباحثی درباره افزوده‌نگاری بر روایات و کتب حدیثی متقدم شیعه تا حدود قرن ششم هجری کرده است. می‌توان ضرورت این پژوهش را در مواردی دید؛ از جمله:

۱. تشکیک در اصالت برخی منابع حدیثی دسته اول شیعی، مانند کامل الزیارات، که منبع بسیاری از پژوهش‌های پس از خود هستند به علت افزوده‌های واقع شده بر آن و لزوم بررسی اصالت و گستره این افزوده‌ها و تعیین انتساب کتاب؛

۲. نبود منبعی مستقل درباره افزوده‌نگاری بر متن روایات شیعه و برخی مسائل پیرامونی، مانند راه‌های شناسایی افزوده‌های واقع شده بر روایات؛

۳. نبود منبع مکتوب درباره افزوده‌های واقع شده بر کتب حدیثی شیعه و لزوم بررسی آن و نیز برخی از مسائل پیرامونی، مانند راه‌های شناسایی افزوده بر کتب، پیامدهای افزوده بر کتب. این نوشتار در پی پاسخ به ابهاماتی مانند راه‌های شناخت افزوده‌ها، پیامد (آثار و آسیب) های افزوده‌نویسی و نیز تأثیر این پدیده بر اعتبارسنجی روایات و کتب، به خصوص حل ابهام انتساب کتاب به مؤلف یا افزوده‌نگار، است. این نوشتار به بررسی مصداقی پدیده افزوده در محدوده زمانی قدما، یعنی تا پایان قرن پنجم هجری قمری، اختصاص یافته است؛ البته بیشتر ملاک‌های بیان شده عمومیت دارند و برای دیگر موارد در قرون بعدی نیز کارآمد خواهند بود.

سؤالات پژوهش حاضر را می‌توان به این شکل مطرح کرد:

۱. مفهوم و انگیزه‌های احتمالی پدیده افزوده‌نگاری چیست؟

۲. راه‌های شناخت و کشف افزوده‌های واقع شده بر روایت یا یک کتاب حدیثی چیست؟

۳. پیامدهای افزوده‌نویسی بر روایات و کتب روایی، به خصوص بر اعتبارسنجی روایت

یا کتاب، چیست؟

توضیح آنکه مسئله اصلی این نگاشته پاسخ به چستی و چگونگی افزوده‌نگاری در

منابع حدیثی متقدم شیعه و بررسی آثار این افزوده‌ها است. مباحثی همچون معناشناسی افزوده و رابطه آن با اصطلاحاتی مانند مدرج و مزید، انگیزه‌های پیدایش این اضافات، شیوه شناسایی و نیز برخورد با آنها، پیامدهای برجامانده آنها و نیز عوامل و پدیدآورندگان این افزوده‌ها از مواردی هستند که تلاش شده است به صورتی بایسته بررسی شوند تا راهگشای پژوهش‌های پسین باشد.

برخی از فواید تحقیق چنین‌اند:

۱. شناسایی گستره و شیوه افزوده‌های صورت‌گرفته بر میراث حدیثی شیعه؛
۲. شناسایی انگیزه و اهداف افزوده‌نگاران؛
۳. مشخص کردن انتساب کتاب به مؤلف/افزوده‌نگار و اعتبارسنجی کتاب با توجه به آن؛
۴. شناسایی راه‌های شناخت و تمییز افزوده‌ها از متن اصلی.

نگارش اثری مستقل در زمینه افزوده‌های واقع‌شده بر روایات و کتب و بررسی استقلالی این موارد، روزآمد کردن تحقیقات در این زمینه، به دست دادن ملاک‌ها برای شناسایی و برخورد با افزوده‌ها به پژوهشگران و کمک به پژوهش‌های بعدی از اهداف این تحقیق هستند. باید افزود که جمع‌آوری داده‌های نوشتار حاضر به روش فیش‌برداری کتابخانه‌ای بوده و مطالب با شیوه توصیفی تحلیلی سامان یافته‌اند و تلاش شده است که تحلیل داده‌ها و پاسخ به سؤالات تحقیق با بهره‌گیری از اسناد نوشتاری و کتب موجود، نرم‌افزارهای علمی و سامانه‌ها و پایگاه‌های اینترنتی باشد. در هر فقره، به فراخور نیاز، به کتب حدیثی و علوم حدیثی، مباحث ادبی، نگاشته‌های تاریخی و نسخ خطی، تک‌نگاری‌های مرتبط، هر گونه نرم‌افزاری که صلاحیت منبعیت دارد و می‌توان برای کسب اطلاعات و داده‌ها از آن بهره برد، حتی نرم‌افزارهای استناددهی، توجه شده و از امکانات موجود در حد امکان استفاده شده است.

از وجود مَنان بی‌انتها بابت توفیق نگارش این اثر بی‌نهایت سپاسگزارم؛ الحمدلله.

شایسته است مراتب قدردانی و سپاس خود را از استاد گران‌قدر جناب حجت الاسلام و

المسلمین دکتر محمدکاظم رحمان‌ستایش که راهنمای این اثر علمی بوده‌اند، اعلام کنم. همچنین از مدیر و همه اعضای مجموعه پژوهشکده معارف اهل بیت علیهم‌السلام و انتشارات آن، که تمشیت امور نشر این پژوهش را بر عهده گرفته‌اند، و نیز از اساتید گرامی جناب حجت الاسلام و المسلمین جمال‌الدین حیدری فطرت و جناب حجت الاسلام و المسلمین سید مهدی محمودی که زحمت ارزیابی این نوشتار را پذیرفتند، سپاسگزارم؛ جزاهم الله خیر الجزاء فی الدارین.

امید که این مُسَوِّدَه تحفه درویشی شود برای اینکه در روز حشر جزو مصادیق ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ابْصَرَتْ وُجُوهُهُمْ فَبِئْسَ مَا لَهُم فِيهَا خَالِدُونَ﴾^۱ باشیم.

اَللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ مِنَّا بِمَنِّكَ وَكَرَمِكَ

مجتبی پورموسی

۲۶ آذر ۱۴۰۲ مصادف با ۳ جمادی الثانیه ۱۴۴۵

شهادت حضرت صدیقه طاهره علیها‌السلام

۱. «و اما آنان که چهره‌هایشان سپید گشته، همواره در رحمت خدایند و در آن جاودانه‌اند» (سوره آل عمران، آیه ۱۰۷).